

جامعة
المصطفى
العالمية

مجتمع آموزش عالی فقه

رساله علمی برای دریافت درجه دکتری PHD

رشته: فقه اسلامی

عنوان:

ارتفاق از دیدگاه مذاهب اسلامی

استاد راهنما:

سید مرتضی تقوی

استاد مشاور:

سید احمد میر خلیلی

دانش پژوه:

محمد امین احسانی

۱۱۵۲۶۵۲

تاریخ دفاع: ۱۴۰۱/۰۷/۱۹

تقدیم و اهدا

این اثر ناچیز را به پیشگاه یگانه‌ای هستی، مبلغ و مبین احکام نورانی اسلام خاتم النبیین حضرت محمد بن عبد الله و اهل بیت مطهرش صلوات الله علیهم اجمعین تقدیم می‌نمایم.

امیدوارم که خداوند متعال با فضل و کرم خویش این اثر ناچیز را قبول فرماید و ثمرات مطلوب و مفید در جهت تعالیم روح بخش اسلام بر آن مترتب گرداند انشاء الله تعالی.

تقدیر و تشکر

ستایش از آن خداوندی است که ستایش‌ها همه از آن اوست و توفیقات همه ناشی از ذات او، بدون شک جایگاه و منزلت معلم، اجل از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی شائبه او، با زبان قاصر و دست ناتوان، چیزی بنگاریم اما از آنجایی که تجلیل از معلم، سپاس از انسانی است که هدف و غایت آفرینش را تامین می‌کند و سلامت امانت‌هایی را که به دستش سپرده اند، تضمین می‌کند؛ بر حسب وظیفه و از باب «من علّمنی حرفاً، فقد صیرنی عبداً» و «من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الله»، تقدیر و تشکر می‌کنم از استاد بزرگوار و فرهیخته حجت الاسلام و المسلمین سید مرتضی تقوی (دام عزه) که با نکته سنجی‌ها، و دلسوزی‌های خود در تدوین این رساله، درس‌های زیادی به من آموخت که زبان و قلم از عهده ادای این دین قاصر است و همچنین تقدیر و تشکر حجت الاسلام و المسلمین سید احمد میر خلیل که با مشاوره‌های مفید و ارزشمند خود در تدوین این رساله.

و تقدیر و تشکر می‌کنم از تمامی اساتید که در این راستا بنده را یاری نموده‌اند و همچنین ریاست محترم مجتمع آموزش عالی فقه و ...

خداوند را به واسطه همه این الطاف و عنایات و توفیقات سپاسگزارم. و برای همه ایشان از خداوند، موفقیت، سعادت و طول عمر مسئلت دارم.

من الله التوفیق و علیه التکلان

چکیده

حق ارتفاق از جمله مباحث فقهی و حقوقی جدید است، گرچه ریشه در فقه امامیه و دیگر مذاهب اسلامی دارد و در اکثر قوانین مدنی کشورهای اسلامی نیز آمده است، اما در فقه اسلامی مورد بحث و بررسی مستقل قرار ننگرفته و عنوان و سرفصلی در متون فقهی وجود ندارد. در این تحقیق براساس تحلیل و توصیف با مراجعه به متون فقه اسلامی و با بررسی ماهیت حق ارتفاق و مصادیق آن، به این نتیجه رسیده ارتفاق حق بوده نه حکم و حق ارتفاق به این معنی ناگزیر در دو حوزه قابل بررسی و تحقیق است؛ حق ارتفاق در حوزه مباحات و مشترکات و حق ارتفاق در حوزه مشاعات، حق ارتفاق در حوزه مشاعات در قوانین مدنی اکثر کشورها مطرح شده است اما حق ارتفاق در حوزه مشترکات عامه و مباحات مطرح نشده و تقریباً مغفول مانده است، براین اساس حق ارتفاق در حوزه مباحات و مشترکات عامه یک حق عام و برای همه مسلمین مطرح است اما حق ارتفاق در حوزه مشاعات به صورت خاص و بر اساس حق ارتفاق یک ملک و یا شخص در ملک دیگری مطرح می‌باشد و این حقوق با توجه به ادله اربعه مشروع می‌باشد.

واژگان کلیدی: ارتفاق، حکم، حق ارتفاق، مشاعات، مباحات، عمومات.

فهرست مطالب

مقدمه:	۱۷
الف- بیان مساله:	۱۷
ب- سوال اصلی:	۱۸
ج- سؤال های فرعی تحقیق:	۱۸
ر- فرضیه های تحقیق:	۱۸
ز- هدف تحقیق:	۱۸
و- جنبه جدید بودن و نوآوری تحقیق:	۱۹
ی- سابقه تحقیق	۱۹
۱- سابقه حق ارتفاق در متون فقهی امامیه	۱۹
۲- سابقه حق ارتفاق در متون فقهی دیگر مذاهب اسلامی	۲۰
فصل اول: مفاهیم و کلیات	۲۲
مبحث اول: مفاهیم	۲۲
گفتار اول: معنای واژه ارتفاق	۲۲
الف- معنای ارتفاق در لغت	۲۲
ب- معنای ارتفاق در اصطلاح فقه امامیه	۲۳
۱- معنای ارتفاق در مباحث و مشترکات عامه	۲۴
۲- معنای ارتفاق در مشاعات	۲۴
ج- معنای ارتفاق در اصطلاح فقه دیگر مذاهب اسلامی	۲۴
د- معنای ارتفاق در قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران	۲۵
جمع بندی معنای ارتفاق	۲۶
گفتار دوم: ارتفاق و تفاوت آن با حق انتفاع	۲۶

الف- معنای انتفاع در لغت.....	۲۶
ب- انتفاع در اصطلاح فقه.....	۲۷
ج- تفاوت حق ارتفاق با حق انتفاع.....	۲۹
گفتار سوم: حق ارتفاق و تفاوت آن با حق اختصاص.....	۳۰
الف - اختصاص در لغت.....	۳۰
ب - اختصاص در اصطلاح فقه.....	۳۰
ج- تفاوت حق ارتفاق با حق اختصاص.....	۳۱
گفتار چهارم: حق ارتفاق و تفاوت آن با اذن در انتفاع.....	۳۲
مبحث دوم: کلیات.....	۳۵
گفتار اول: تاریخچه بحث.....	۳۵
۱- تاریخچه بحث حق ارتفاق در حوزه مباحثات و مشترکات.....	۳۵
۲- تاریخچه بحث حق ارتفاق در حوزه مشاعات.....	۳۶
گفتار دوم: اقسام حق ارتفاقی.....	۳۷
گفتار سوم: اقسام حق.....	۴۶
۱- تقسیم حق براساس مالی و غیر مالی.....	۴۶
۲- تقسیم حق مالی بر اساس نحوه استیفاء حق.....	۴۷
۳- تقسیم حق مالی بر اساس صاحب حق.....	۴۹
۴- تقسیم حق بر اساس دایره وسعت حق.....	۵۰
۵- تقسیم حق بر اساس زمان پیدایش حق.....	۵۱
۶- تقسیم حق بر اساس مدت حق.....	۵۱
۷- تقسیم حق بر اساس زمان اجراء حق.....	۵۲
۸- تقسیم حق بر اساس قابلیت زوال حق.....	۵۲
۹- تقسیم حق بر اساس اسقاط و نقل و انتقال حق.....	۵۳

فصل دوم: ماهیت ارتفاع	۵۶
مبحث اول: نظریه حکم بودن ارتفاع	۵۶
گفتار اول: معنای حکم	۵۶
الف- معنای حکم در لغت	۵۶
ب- معنای حکم در اصطلاح	۵۷
گفتار دوم: آثار و خصوصیات حکم	۵۹
مبحث دوم: نظریه حق بودن ارتفاع	۶۱
گفتار اول: معنای حق	۶۱
گفتار دوم: آثار و خصوصیات حق	۷۱
۱- اسقاط پذیری حق	۷۱
۲- قابل نقل بودن حق	۷۷
۳- قابل معاوضه بودن حق	۸۰
مبحث سوم: اقسام حق ارتفاع	۸۳
گفتار اول: حق ارتفاع در حوزه مباحات و مشترکات عامه	۸۴
اقسام مباحات	۸۷
۱- آب‌های سطح زمین	۸۷
۲- آب‌های زیر سطح زمین	۸۸
۳- چراگاه‌ها	۸۹
۴- معادن	۹۰
۵- راه‌ها	۹۱
۶- مساجد	۹۶
۷- مشاهد مشرفه انبیاء و امامان (علیهم السلام)	۹۷
۸- مدارس	۹۹

- ۹- سایر مباحات ۱۰۰
- گفتار دوم: حق ارتفاق در حوزه مشاعات ۱۰۱
- موارد و موضوع اشاعه در حق ارتفاق ۱۰۳
- ۱- حق طبیعی ۱۰۳
- ۲- حق مرور ۱۰۴
- ۳- مجرای آب ۱۰۷
- ۴- مسیل ۱۱۰
- ۵- جوار ۱۱۳
- ۶- شرب ۱۱۶
- ۷- کوچه‌های بن بست ۱۲۰
- فصل سوم: مبانی و حکم حق ارتفاق از دیدگاه مذاهب اسلامی ۱۲۴
- مبحث اول: ادله مشروعیت حق ارتفاق در حوزه مباحات و مشترکات عامه ۱۲۴
- گفتار اول: آیات ۱۲۴
- ۱- آیه خلق موجودات روی زمین برای انسان ۱۲۴
- ۲- آیه مباح قرار دادن آنچه روی زمین است برای انسان ۱۲۶
- ۳- آیه تسخیر دریاها برای انسان ۱۲۶
- گفتار دوم: روایات ۱۲۷
- ۱- روایت سبقت نسبت به مکان در تحقق حق ارتفاق ۱۲۷
- ۲- روایت سبقت در بازار مسلمین در تحقق حق ارتفاق ۱۲۸
- ۳- روایت بازار مسلمین مانند مسجد در تحقق حق ارتفاق ۱۳۰
- ۴- روایت اولویت نسبت به دیگری در تحقق حق ارتفاق ۱۳۱
- گفتار سوم: سیره متشرعه ۱۳۶
- گفتار چهارم: اجماع ۱۳۶

- مبحث دوم: ادله مشروعیت حق ارتفاق در حوزه مشاعات ۱۳۸
- گفتار اول: آیات ۱۳۸
- الف- آیه نیکی نسبت به همسایگان ۱۳۸
- ب- آیه کمک و همکاری با یکدیگر ۱۴۱
- گفتار دوم: روایات ۱۴۳
- الف) روایت نفی ضرر ۱۴۳
- ب) قضاوت پیامبر (صلی الله علیه و آله) ۱۴۵
- گفتار سوم: سیره و بنای عقلا ۱۴۷
- گفتار چهارم: عقل ۱۵۱
- گفتار پنجم: اجماع ۱۵۲
- مبحث سوم: احکام و خصوصیت حق ارتفاق ۱۵۳
- ۱- حرمت تصرف بدون اذن ۱۵۴
- ۲- قابلیت اسقاط ۱۵۴
- ۳- قابلیت نقل ۱۵۵
- ۴- قابلیت ارث ۱۵۶
- فصل چهارم: منشأ ایجاد حق ارتفاق از منظر مذاهب اسلامی ۱۶۰
- مبحث اول: منشأ ایجاد حق ارتفاق در حوزه مباحات و مشترکات عامه ۱۶۰
- گفتار اول: حق ارتفاق براساس سبقت و تقدم بر دیگران ۱۶۲
- گفتار دوم: حق ارتفاق به موجب عمومی بودن مکان ۱۶۴
- گفتار سوم: حق ارتفاق ناشی از وقف عام ۱۶۷
- گفتار چهارم: حق ارتفاق ناشی از حیات ۱۷۲
- مبحث دوم: منشأ ایجاد حق ارتفاق در حوزه مشاعات ۱۷۴
- گفتار اول: حق ارتفاق براساس مشترکات عامه ۱۷۴

- گفتار دوم: حق ارتفاق ناشی از عقد معاوضه..... ۱۷۷
۱. ارتفاق ناشی از حق شرب..... ۱۷۸
۲. ارتفاق ناشی از حق مجری..... ۱۸۰
۳. ارتفاق ناشی از حق مسیل..... ۱۸۲
۴. ارتفاق ناشی از حق مرور..... ۱۸۳
۵. ارتفاق ناشی از حق جوار..... ۱۸۴
- گفتار سوم: حق ارتفاق ناشی از تبرع..... ۱۸۷
- گفتار پنجم: حق ارتفاق ناشی از وصیت..... ۱۸۹
- گفتار چهارم: حق ارتفاق ناشی از ارث..... ۱۹۰
- فصل پنجم: منشأ زوال حق ارتفاق..... ۱۹۵
- مبحث اول: منشأ زوال حق ارتفاق در حوزه مباحات..... ۱۹۵
- گفتار اول: رفع ید و اعراض..... ۱۹۵
- ۱- رفع ید..... ۱۹۵
- ۲- اعراض..... ۱۹۷
- الف - رفع ید و اعراض از حق ارتفاق از مباحات و مشترکات عامه از نظر امامیه
- ۱۹۸
- ب - رفع ید و اعراض از حق ارتفاق از مباحات و مشترکات عامه از نظر دیگر
- مذاهب اسلامی..... ۲۰۱
- گفتار دوم: عدم استفاده از حق ارتفاق در حوزه مباحات و مشترکات با مرور زمان.. ۲۰۲
- مبحث دوم: منشأ زوال حق ارتفاق در حوزه مشاعات..... ۲۰۴
- گفتار اول: زوال حق ارتفاق بر اساس سپری شدن مدت قرارداد..... ۲۰۴
- گفتار دوم: زوال حق ارتفاق بر مبنای معاوضه..... ۲۰۷
- گفتار سوم: زوال حق ارتفاق اعراض از حق ارتفاق و اسقاط آن..... ۲۱۲

- گفتار چهارم: زوال حق ارتفاق بر اساس از بین رفتن ملک مورد ارتفاق ۲۱۲
- گفتار پنجم: زوال از حق ارتفاق بر مبنای عدم امکان استفاده ۲۱۳
- گفتار ششم: زوال حق ارتفاق بر اساس ضرر فاحش ۲۱۳
- گفتار هفتم: زوال حق ارتفاق ناشی از ارث ۲۱۷
- گفتار هشتم: زوال حق ارتفاق ناشی از وصیت ۲۱۸
- گفتار نهم: زوال حق ارتفاق ناشی از عدم سماع دعوی مرور زمان ۲۱۹
- نتایج ۲۲۴
- فهرست منابع ۲۲۷

مقدمه

بیان مسأله

سوال اصلی تحقیق

سوالات فرعی تحقیق

فرضیه های تحقیق

ضرورت تحقیق

هدف تحقیق

مقدمه:

الف- بیان مساله:

حقوق ارتفاق، از آن دسته حقوقی است که برای شخص در ملک دیگری یا اماکن عمومی و مشترکات وجود دارد؛ مثل حق نشستن در یک جایی از مسجد مانند صف اول جماعت، بازارهای روز، خیابان‌ها، مشاهد مشرفه، مدارس، حق مجرای فاضلاب، مجرای آب کشاورزی، راه، سبقت در استفاده از مکان عمومی، احیاء و حیازت. در این صورت صاحب آن خانه، زمین و یا دیگران نمی‌توانند از انتفاع صاحب حق جلوگیری کند، اگر کسی از ایام قدیم در خانه یا ملک دیگری حق مرور یا مجرای آب به ملک خود داشته، صاحب خانه یا مالک نمی‌تواند مانع عبور او یا مانع آب بردن از ملک خود شود و یا فردی که از دیگران زودتر در مکانی نشسته و جا گرفته و چیزی از مشترکات مسلمین به دست آورده، کسی نمی‌توان برای او مزاحمت ایجاد کند و از او بستاند.

مشروعیت حق ارتفاق را می‌توان از آیات، روایات، بنای عقلاء، اجماع بدست آورد.

از قرارداد و معاوضه، اذن و تبرع، حیازت، شرط ضمن عقد، ارث، وصیت، جوار، تقدم و سبقت، صلح و ... به عنوان اسباب و منشأ حق ارتفاق می‌توان نام برد.

با توجه به منشأ حق ارتفاق تقسیمات گوناگونی می‌توان از حق ارتفاق ارائه کرد.

تفاوت حق ارتفاق با حق انتفاع در این است که حق انتفاع اختصاص به شیء دارد، اما حق ارتفاق اختصاص به غیر منقول دارد.

همچنین تفاوت حق ارتفاق با حق اختصاص در این است که حق ارتفاق مشارکت در انتفاع و به معنای عمومیت است، درحالی که حق اختصاص به معنای انحصار و ضد عمومیت است.

ب- سوال اصلی:

دیدگاه مذاهب اسلامی در باره ارتفاق چیست؟

ج- سؤال های فرعی تحقیق:

- ۱- مراد از ارتفاق و الفاظ مشابه مثل اختصاص و انتفاع چیست و اقسام آن کدام است؟
- ۲- ماهیت ارتفاق از دیدگاه مذاهب اسلامی چیست؟
- ۳- مصادیق ارتفاق از دیدگاه مذاهب اسلامی چیست؟
- ۴- حکم ارتفاق از نظر مذاهب اسلامی چیست و ادله آن کدام است؟
- ۵- منشأ ایجاد ارتفاق از منظر مذاهب اسلامی چیست؟
- ۶- منشأ زوال ارتفاق از نظر مذاهب اسلامی چیست؟

ر- فرضیه های تحقیق:

۱. ماهیت ارتفاق نوعی حق می باشد.
۲. برای مشروعیت حق ارتفاق به ادله اربعه (کتاب، سنت، عقل و اجماع) می توان تمسک نمود.
۳. موجبات حق ارتفاق براساس تقدم و سبقت، عموم بودن مکان، وقف عام، احیاء و حیات، شرکت عامه بین افراد، وصیت، ارث، معاوضه، می باشد.
۴. اسباب زوال حق ارتفاق را می توان رفع ید، عدم استفاده به مرور زمان، سپری شدن مدت قرارداد، معاوضه، اعراض، تلف، عدم امکان استفاده، ضرر فاحش، زوال، نام برد.

ز- هدف تحقیق:

- ۱- تعریف و تبیین ارتفاق از منظر فقه مذاهب اسلامی.
- ۲- بررسی تفاوت و تشابه حق ارتفاق با حقوق مشابه دیگر از منظر فقه مذاهب اسلامی.

۳- استخراج و تبیین مبانی نظری، مصادیق و دیدگاه مذاهب اسلامی در خصوص حق ارتفاق.

۳- بررسی منشأ ایجاد و زوال حق ارتفاق.

و- جنبه جدید بودن و نوآوری تحقیق:

استخراج و تبیین مبانی نظری، مصادیق و جمع آوری احکام و ادله، مسائل پراکنده مرتبط با حق ارتفاق از کتاب‌های بزرگان فقه به صورت مقایسه‌ای و تطبیقی از منظر فقه مذاهب اسلامی در یک جا و به صورت یک تحقیق منسجم می‌تواند از نوآوری‌های این تحقیق ذکر گردد.

ی- سابقه تحقیق

حق ارتفاق از جمله مباحث فقهی و حقوقی جدیدی است، گرچه ریشه در فقه امامیه و دیگر مذاهب اسلامی دارد و در اکثر قوانین مدنی کشورهای اسلامی نیز آمده، اما در فقه اسلامی مورد بحث و بررسی تفصیلی قرار نگرفته است.

گرچه پایانه‌ها و مقالاتی نیز با موضوع حق ارتفاق تدوین و نوشته است با توجه مواد قانون مدنی است نه فقهی و فریقینی.

۱- سابقه حق ارتفاق در متون فقهی امامیه

حق ارتفاق در فقه امامیه دارای عنوان و سرفصل و سابقه ای به صورت مشخص وجود ندارد اما در ذیل بحث‌های عمومات و منابع و منافع عمومی و مشاعات بحث‌های پراکنده آمده که از آن مباحث می‌شود حق ارتفاق را استنباط و بدست آورد.

علامه حلی متوفای ۷۲۶ هجری قمری در کتاب «تذکره الفقهاء» و صاحب جواهر ۱۲۶۶ هجری قمری از اصطلاح «حق ارتفاق» در بحث توقف در راه‌ها را استفاده کرده اند.^۱ و همچنین در

۱ - «جواز للمسلمین الاقرب التانی لان لهم حق الاستطراق فکان لهم حق الارتفاق»، حلی، علامه، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی، تذکره الفقیهان (ط - القديمة)، ص ۴۰۵؛ «جواز الارتفاق بالطرق بغير الاستطراق كوضع الأحمال و وقوف الدواب

«موسوعة الفقه الإسلامي طبقاً لمذهب أهل البيت عليهم السلام» حق ارتفاق (فقط از مباحات، از مشترکات عامه و مشاعات بحثی نشده است) را با عنوان و سرفصل جدا بحث نموده است.^۱

۲- سابقه حق ارتفاق در متون فقهی دیگر مذاهب اسلامی

حق ارتفاق در فقه دیگر مذاهب اسلامی نیز مانند فقه امامیه دارای عنوان و سرفصل و سابقه‌ای به صورت مشخص وجود ندارد اما در ذیل بحث‌های مشاعات و عمومات و منابع و منافع عمومی و به صورت پراکنده آمده که می‌شود حق ارتفاق را استنباط و به دست آورد.

اما در عصر حاضر حق ارتفاق در دو کتاب باعنوان و سرفصل مستقل نوشته شده است؛ یکی «الموسوعة الفقهية الكويتية»^۲ و دیگری «الفقه الإسلامي وأدلته»^۳ می‌باشد.

فضلاً عن وقوف الشخص نفسه لأغراض تتعلق له بذلك، فينتج حينئذ عدم تسلط المستطرق على ما كان كذلك، لاشتراك الجميع

في حق الارتفاق»، نجفی، صاحب الجواهر، محمد حسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۳۸، ص ۷۷

۱ - «و قد استعمل الفقهاء الارتفاق في الانتفاع بالمنافع المشتركة بين المسلمين... المراد من حق الارتفاق هو جواز

الانتفاع»، جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی، سید محمود هاشمی، موسوعة الفقه الإسلامي طبقاً لمذهب أهل البيت عليهم

السلام، ج ۸، ص ۴۶۷ - ۴۸۰

۲ - وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية - الكويت، الموسوعة الفقهية الكويتية، ج ۳، ص ۹

۳ - «الفصل الرابع: حقوق الارتفاق الكلام فيها في مبحثين: المبحث الأول - تعريف حق الارتفاق، والفرق بينه وبين حق

الانتفاع، ووصفه الفقهي، وأحكامه العامة. المبحث الثاني - أنواع حقوق الارتفاق»، الزحيلي، وَهْبَةُ، الفقه الإسلامي وأدلته (الشامل

للأدلة الشرعية والآراء المذهبية وأهم النظريات الفقهية وتحقيق الأحاديث النبوية وتخریجها)، ج ۶، ص ۴۶۵۶.

فصل اول مفاهیم و کلیات

مبحث اول: مفاهیم

گفتار اول: ارتفاع

گفتار دوم: ارتفاع و تفاوت آن با حق انتفاع

گفتار سوم: ارتفاع و تفاوت آن با حق اختصاص

گفتار چهارم: ارتفاع و تفاوت آن با اذن

مبحث دوم: کلیات

گفتار اول: تاریخچه بحث

گفتار دوم: اقسام موضوع ارتفاعی

گفتار سوم: اقسام حق

فصل اول: مفاهیم و کلیات

در این فصل تلاش خواهیم نمود مفاهیم کلیدی و مرتبط با موضوع تحقیق را مورد تعریف قرار دهیم. زیرا در هر تحقیقی، مفهوم شناسی از اهمیت راهبردی برخوردار است. تا زمانی که مفاهیم اساسی تحقیق مورد تعریف واقع نشده امکان دستیابی به اهداف تحقیق امکان پذیر نیست. بر اساس این قاعده، مبحث حاضر مفاهیمی همچون ارتفاق و تفاوت آن با انتفاع و اختصاص را مورد تعریف قرار داده و اقسام ارتفاق و اقسام حق را به عنوان کلیات در این فصل بحث خواهیم نمود و در نهایت مبانی نظری تحقیق مطرح خواهد شد.

مبحث اول: مفاهیم

گفتار اول: معنای واژه ارتفاق

الف - معنای ارتفاق در لغت

ارتفاق مصدر افتعال و از ریشه‌ی «رفق» به معنای مطاوعه^۱ و به معنای اتکاء تکیه بر آرنج و تکیه به هر امر دیگر می‌باشد.^۲

مشتقات «رفق» به معانی مختلفی آمده که به بعضی از آن اشاره می‌شود:

به معنای انتفاع، ارتفق به یعنی انتفع به، و ارتفقت بالشئ یعنی انتفعت به.^۳ به معنای ملائمت، ملاطفت و همراهی.^۱ به معنای جماعتی که در سفر باهم و همراه و موافق‌هم‌اند.^۲ به معنای

۱ - «الارتفاق افتعال و يدل على المطاوعة»، مصطفوی، حسن، التحقيق في كلمات القرآن الكريم، ج ۴، ص ۱۸۸

۲ - «الارتفاق: التوكؤ على مرفقه. و المرفق من كل شيء، من المتكأ و اليد و الأمر»، فراهیدی، خلیل بن احمد، كتاب العين، ج ۵، ص ۱۴۹؛ صاحب بن عباد، كافي الكفاة، اسماعيل بن عباد، المحيط في اللغة، ج ۵، ص ۳۹۹؛ جوهری، اسماعيل بن حماد، الصحاح - تاج اللغة و صحاح العربية، ج ۲، ص ۶۵۹. حمیری، نشوان بن سعید، شمس العلوم و دواء كلام العرب من الكلوم، ج ۴، ص ۲۵۸۶؛ «الارتفاق: الاتكأ على المرفق»، ابن منظور، ابو الفضل، جمال الدين، محمد بن مكرم، لسان العرب، ج ۸، ص ۱۰۱.

۳ - «(ارتفقت بالشئ) انتفعت به و (ارتفق) اتكأ على مرفقه»، فیومی، احمد بن محمد مقرئ، المصباح المنیر فی غریب

الشرح الكبير، ج ۲، ص ۲۳۴؛ «هو ما يرتفق به أي ينتفع»، طریحی، فخر الدين، مجمع البحرين، ج ۵، ص ۱۶۹

رفیق و المرافق و جمع آن الرفقاء، یعنی رفیقانی که در مجلس واحد و مسیر واحد همراه هم‌اند، چنان که خداوند خداوند تبارک و تعالی در قرآن کریم می‌فرماید: «وحسن الثیک رفیقا» یعنی «رفیقی در بهشت» و اینان چه نیکو رفیقانی هستند.^۳ معنای اسم مکان، مرافق الدار یعنی هر مکان که همراه خانه است مثل آشپزخانه و دستشویی.^۴ به معنای محل اتصال دو استخوان به هم،^۵ چنانچه خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «یا ایها الذین امنوا اذا قمتم الى الصلوة فاغسلوا وجوهکم و ایدیکم الى المرافق».^۶ به معنای حق و حق ارتفاق، مثل حق شرب، حق تعالی، حق طریق، حق سبق، حق احیاء و حق حیازت.^۷

ب- معنای ارتفاق در اصطلاح فقه امامیه

ارتفاق و حق ارتفاق از واژه‌های است که وارد مباحث فقه گردیده با این‌که در زندگی اجتماعی امروزه دارای کاربردهای زیادی در مباحث فقه و حقوق می‌باشد اما عناوین و سرفصلی با این عنوان در متون فقهی وجود ندارد و بحثی با این عنوان در متون فقهی صورت نگرفته است، بنابراین از ارتفاق و حق ارتفاق تعریف روشن و دقیقی نشده است.

- ۱ - «لین الجانب و لطافة الفعل ...»، فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، ج ۵، ص ۱۴۹؛ «الرَّفْقُ ضِدُّ الْعُنْفِ»، الرازی، زین الدین، مختار الصحاح، ص ۱۲۶
- ۲ - «و رَفِیقُکَ: الذی تجمعه و إیاک رُفْقَةً واحدة، فی سفر یُرَافِقُکَ»، فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، ج ۵، ص ۱۴۹
- ۳ - «الرَّفْقَةُ ما داموا منضمین فی مجلس واحد و مسیر واحد»، فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، ج ۵، ص ۱۴۹
- ۴ - «مرافق. - الدار، و نحوها: کل ما یرتفق به من مطبخ، و کنیف، و مصاب المیاہ»، سعدی ابو جیب، القاموس الفقهی لغة و اصطلاحا، ص ۱۵۰؛ «إِنْ أُرِيدَ بِالْمُرْتَفَقِ مَوْضِعُ الْإِرْتِفَاقِ وَهُوَ الْإِتِّكَاءُ»، الرازی، زین الدین، مختار الصحاح، ص ۱۰۹
- ۵ - «وَ (الرَّفْقُ) وَ (الرَّفْقُ) مَوْصِلُ الدَّرَاعِ فِي الْعَضْدِ»، الرازی، زین الدین، مختار الصحاح، ص ۱۲۶
- ۶ - سوره مائده، آیه ۶
- ۷ - «ما یرتفق علیه، و یتکأ. - عند الحنفیة: هو الحق. و هو ما کان تبعاً للمبیع، و لا بد له منه، و لا یقصد إلا لأجله. كالطریق، و الشرب للأرض. و: مرافق الدار: منافعها»، سعدی ابو جیب، القاموس الفقهی لغة و اصطلاحا، ص ۱۵۱؛ «فَعَلَى قَوْلِ أَبِي حَنِيفَةَ الْمُرَافِقُ وَالْحَقُوقُ سَوَاءٌ»، مجموعة من المؤلفین، الموسوعة الفقهية الكويتية، ج ۳، ص ۱۰